

ÖZBEK KÖROĞLU DAİRESİNDEKİ SAKİBÜLBÜL SEMBOLÜ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Şamirza TURDİMOV*

ÖZET

Bu makalede, Özbek Köroğlu dairesi destanlarının başkahramanlarından biri olan Sâkîbülbül'ün, Özbek Köroğlu dairesi destanları arasındaki yeri, mitolojik ilkeleri, dil ve sanatsal özellikleri destanın farklı anlatıcılardan derlenen varyantlarının kullanılarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Özbek, Köroğlu Dairesi, Goroğli, Sâkîbülbül, Destan.

ABSTRACT

In this article the place of type of Sakibulbul in the cycle of epos of Gorugli is unclosed. The genesis of mythological basis of the artistic peculiarities of this image in comparison with different variants and versions is well grounded.

Keywords: Uzbek, The cycle of Köroğlu, Goroğli, Sakibulbul, Epos.

Özbek Goroğli/Köroğlu dairesi destanlarının başkahramanlardan biri olan Sâkîbülbül, destandaki kırklardan (çiltan) biridir. O, Köroğlu'nun yol göstericisi, danışmanı, sâkîsi ve Köroğlu'nun atı Gırkök'ün bakıcısıdır. Okuyucu, Sâkîbülbül'le ilk olarak, "Alp'in ortaya çıkışı" kısmında, yani hâmî-erenlerin mağarasında Köroğlu'yla bağlantılı olarak gerçekleşen olaylar sırasında karşılaşır. Hazreti Hızır, Köroğlu'nu kırklara tanıtırken: "Bizim evlat burada ilim öğrensin, sipahilik eğitimi alsın, der. Oradakiler (Kırklar - Ş.T.) daire şeklinde dizilmiş, dizüstü oturmaktadırlar. İşte o zaman, pîrin söylediği, şarap dolduran sâkî, Sâkîbülbül'dür. Yenlerini sıvayarak ortaya çıkar, anathur şarabını hazırlayıp, kadehi eline alır, çalgı çalarak konuşmaya başlar".¹

"Mecliste oturan bütün azizler antahur şarabından sırayla içtiler. Sıra Köroğlu'na geldi. Köroğlu da kırklara katıldı. Bunun üzerine Kutup el-Ahtab şöyle dedi:

- Köroğlu antahur şarabını içerek sahipkıran oldu. Gırat (Kırat), sahipkıranlığı kaldıramaz. Bu nedenle, Gırat'a da şaraptan verin, dedi. O zaman, şarabı sulu unla karıştırarak Köroğlu beyin

---

* Özbekistan Cumhuriyeti, Bilimler Akademisi, Alişir Nevayi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Öğretim Üyesi.

¹**Goroğlining Tuğulishi**, Aytuvçi Polkan Şair, Taşkent, Badiiy Naşriyat, 1967, s. 128.

Gırat'ına da verdiler. Bunun üzerine, Köroğlu tam bir velî oldu, göğün yedi katını ve yerin yedi katını gördü, Gavmah'ı da gördü. Köroğlu'nun Gırkök adlı atı da kendisi gibi oldu".²

Pirler Köroğlu'nun dileklerinin gerçekleşmesi için dua ettiler, atını hazırlayarak ona dediler ki; Yavmit ülkesindeki dağın altında, Perşembe günü bir şehir ortaya çıkar. Sâkîbülbül bu şehre atıyla gelerek seni tahta çıkarır. "Sâkîbülbül hem sana yol göstericilik yapar, hem de Gırkök atına bakar. Sâkîbülbül'e her zaman itaat et". Daha sonra dediler ki; "Sâkîbülbül ne derse, şehrin adı o olur. Sâkîbülbül'ün sözü sözdür".³

Hazreti Hızır, kırklar arasından Köroğlu'nun koruyucusu (hâmîsi) olan Sâkîbülbül'ü, her zaman Köroğlu'nun yanında bulunması için, onun yol göstericisi, danışmanı ve seyisi olarak göndermiştir. Büyük Köroğlu dairesine ait "Gülihuhsara" destanının giriş kısmında bulunan geleneksel açıklamada Alim Bahşı Hakkuloğlu, Köroğlu'nun pîrlerin duasını aldıktan sonra geri dönmesini şöyle anlatır: "... atıyla çıktıktan sonra, duamız kabul edildi mi acaba, diye düşünerek kırkları Munçal adlı dağa onun arkadınan göndermişti. Köroğlu Bey, düşman kılığında gelen kırklarla savaşarak onları yendi. Sâkîbülbül'ü atından yere indirdi. İşte o zaman kırklar duamız kabul olmuş, ölünceye kadar senin seyisin olsun diye Sâkîbülbül'ü verdiler."⁴ Bu nokta, Sâkîbülbül'ün seçilmesi, galibin mağlubu kendi hizmetine alması hakkındaki geleneksel görüşle açıklanabilir.

Burada, Sâkîbülbül'ün "yol göstericilik", "sâkîlik" ve "seyislik" görevlerinin temellerinin hangi düşünce va tasavvurlara dayandığı üzerine sırayla duralım:

1. Yol Gösterici Sâkîbülbül:

Destanda, Sâkîbülbül için "dediği dedik" denmesinin nedeni, onun Köroğlu'nun epik hâmilere olan kırklardan biri olmasıdır. Daha açık söyleyecek olursak, o, kırkların başı olan Kutbul Kutub'un talebiyle Köroğlu'ya yardım etmek için gönderilmiştir. Çünkü Köroğlu sahipkırın oldu. Sahipkırın, "seçilmiş", "ilahî nefesi olan" ve "hâmîler"in gözünde, mutlu yıldızın altında doğmuş insanlardan olur. Aynı motife, gerçekten yaşamış bir kişi olan Emir Timur hakkındaki kitapta da rastlarız. Emir Timur şöyle anlatır: "Ben yirmi yaşına girdiğimde seyahat etmek istedim. Ama önce Şeyh Zeyniddin Ebu Bekir Tayabadi'nin duasını alacaktım. Şeyh benim için dua etti, belime kemer bağladı, başıma külah giydirdi ve bana bir yüzük hediye etti. Yüzüğe "rasti-rusti" yazıyordu. Bunun anlamı da "Adalet her türlü belâdan korur" demektir. Şeyh bana başarılar diledi, seyahatimin güzel geçmesi için dua etti ve benim için şu samimî sözleri söyledi:

- Dünyada bir insan var, o her işte seni destekler, bana Peygamberin naibi der. Sen onu asla göremezsin, ama öyle bir zaman gelir ki, onun kendisi sana mutluluk dolu bakışla bakar"⁵. Emir Timur şöyle devam eder: "Ben 805 yılında, Rum'un başkentini fethettiğim zaman, Şeyh Kutbul Arifin Sedruddin Erdebilî'nun yanına yetmiş yaşında gittim. Ben sade bir hayatı olan evliyanın hizmetçisi olmak isteğindeydim ve şeyhe bana böyle bir insanı tavsiye etmesini rica

² **Goroğlining Tuğulishi**, Aytuvçi Polkan Şair, (Kolyazma), Özbekistan Fanlar Akademiyasi Alişer Nevaiy Namidagi Til ve Edebiyat İnstituti Folklor Arhivi. № 19.

³ **Goroğlining Tuğulishi**, Aytuvçi Polkan Şair, Taşkent: Badiiy Nashriyat, 1967, ss. 135-136.

⁴ Özbekiston Fanlar Akademiyasi Alişer Nevaiy Namidagi Til ve Edebiyat İnstituti Folklor Arhivi. № 67, İnv. 930, 1. Defter, ss. 5-6.

⁵ Amir Temur Koragan, **Zafar Yoli**, Taşkent, Yangi Asr Avladi, 1992, s. 13.

ettim. Şeyh benim Şehlan dağına gitmemi tavsiye etti. Orada kayadan kaynayan bir pınarı bulmam gerekiyordu. Pınardan sırayla bir sıcak su, bir soğuk su çıkıyordu. Benim orada sabırla Kutbu beklemem, sonra da ona hizmet etmem gerekiyordu. O, pınarın başına yanına gelmiş, abdest almış namaz kılıyormuş.”⁶ Emir Timur o pınarı bularak orada bekledi. “Sabahın körü, - devam etti sahipkıran, - Pınarın başına bir adam geldi. Abdest alarak namaz kılmaya başladı. Ben bu adamın yanına gidip yüzüne baktım. Bir de ne göreyim. Adam benim seyisim değil mi? Bu adam üç gün boyunca pınarın başına gelip abdest aldı, namaz kıldı. Üçüncü günü dayanamayıp sordum:

- Seyyid Ali Ata, ben seni hizmetçilerimin en beceriksizi olarak biliyordum. Şimdi ise makamının ne kadar yüce olduğunu gördüm. Şimdi söyle, böyle bir şeref ve mertebeye nasıl kavuştun?

O, şöyle karşılık verdi:

- Saltanatının başlangıcında “Kutbul Aktab” sana yardım etmemi emretti, ben de onun emrini yerine getirdim.

Sonra ikimiz abdest aldık ve Seyyid Ali Ata imam oldu. Ben onu takip ettim ve ikimiz namaz kıldık. Bu namaz bana öyle bir huzur verdi ki... Namazdan sonra Kutup bana:

- Sen Allahın misafirisin, dolayısıyla misafirperverlik kurallarına göre Allah bütün isteklerini yerine getirir.

Ben ondan imanımı onaylamasını istedim. Kutup:

- İman Rasulullah’a aittir... -dedi”⁷.

Sonra da Kutup vefat etti. Emir Timur üzgün üzgün Sadriddin’in yanına döndü ve yaşadıklarını şeyhe anlattı. Şeyh, Timur’a şöyle dedi: “Hâkimiyet sadece Allah’ın dünyadaki naibi olan Kutup’a aittir. O, Kutbul Ahtap’ın emriyle büyük emiri destekler. Kutup öldükten sonra da hâkimiyet emirin eline geçer. Onun saltanatını Allah’ın öyle bir kulu korur ve sonra da yok olup gider. Onun saltanatı artık senin eline geçti”.⁸

Emir Timur hikâyesindeki şu motiflere dikkat edelim:

1. Genç Timur’un hayatından agâh olarak, özel bir hâmiye sahip olması.
2. Pirden hediyeler alması.
3. Hâminin “imrahor”, yani seyislerin başı olması.
4. Hâminin kırkların başı olan Kutup’un olması.
5. Hâminin her işte sahipkıranı desteklemesi.
6. Hâmiyle görüşmenin bir dağda veya pınarın başında gerçekleşmesi.
7. Timur’un kutup olması.

Sahipkıranlığı sağlayan bu motifleri “Koroğlu” destanındaki Koroğlu tipinde de görebiliriz. Hâmiler, yani erenler, gizemli mağarada Koroğlu’nun cismi ve canını işleyerek ona geleceğinin ve görevinin ne olduğunu anlatarak, kendilerinden biri olan Sâkîbülbül’ü ona yoldaş olarak se-

⁶ Amir Temur **age.**, s.14.

⁷ Amir Temur **age.**, s.14.

⁸ Amir Temur **age.**, s.14.

çerler. Buradan yola çıkarak şunları söyleyebiliriz, Emir Timur'un anlattığı Seyyid Ata ile ilgili olay ve Köroğlu destanındaki "hâmîlik" aynı düşüncenin temelinde ortaya çıkmıştır. Bu da halkın sahipkiran ve alp olma hakkındaki tasavvurlarında hâmîliğin ayrı bir önemi olduğunu ve bu sistemin eskiden beri devam ettiğini gösterir. Bu sistemin Seyyid Ata ve Sâkîbülbül'le ilgili noktalarını karşılaştıralım:

- Seyyid Ali Ata kırklardan biridir. O, kutup derecesine bile ulaşmıştır. Sâkîbülbül de kırklardan biri olarak tanıtılır. Her ikisi de "kutbul aktap"ın emriyle yüklendikleri görevi yerine getirirler.

- Her ikisi de hayatta seyis olarak yerlerini alır.

- Seyyid Ata, manevî açıdan hâmîliğe ulaşmış ve seçkin bir insandır. Sâkîbülbül de benzer özelliklere sahiptir.

- Seyyid Ali Ata, İslam dini ve tarikatı içinde büyümüş biridir. Sâkîbülbül de destanda aynı şekilde ifade edilmiştir. Aynı zamanda Sâkîbülbül tipinde halkımızın en eski mitolojik bakış açısı ve tasavvurlarını da görebiliriz. Bütün bunlar Sâkîbülbül tipinin temel kaynaklarının ortaya çıkmasına katkı sağlar.

2. Sâkî Sâkîbülbül:

Adından da anlaşıldığı üzere Sâkîbülbül bir "sâkî" idi. "Sâkî" kelimesinin iki anlamı vardır ve her iki anlam da Sâkîbülbül timsaline uymaktadır. "Sâkî" kelimesinin ilk anlamı - "bahşı", "şair" demektir. Diğer anlamı ise, "sohbet başı", "şarap dolduran kişi"dir. Bu anlamlar "sâkî" kelimesinin günümüzde kullanılan anlamlarıdır. "Özbek Dilinin Açıklamalı Sözlüğü"nde ikinci anlam: "sâkî, şarap koyucu, kasegöl"⁹ olarak verilmiştir.

Sâkîbülbül'ün bahşı olma özelliğini sadece destan ve koşuk söyleyen bir ozan olarak anlamamak gerekmektedir. Çünkü sâkîlik ve bahşılık şamanlıkla ilgilidir. Destanda geçen "mey", "meyhane", "mey içme", "sefer kâse" gibi kelime ve ifadelerin mahiyeti, maddî anlam taşıyan mey kelimesinden ziyade, dinî olarak ve törenlerde sembolik bir anlam ifade etmektedir. Dolayısıyla meyhaneyi bir tapınak yeri, sâkîyi de tapınan biri olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. "Sâkî" kelimesinin günümüzde unutulmuş olan üçüncü anlamı ise, "dindar"dır. Köroğlu dairesi destanlarındaki Sâkîbülbül, Köroğlu idaresinin baş dindarı ve şamanıdır. O, Köroğlu idaresindeki bütün dinî merasimleri yöneten, sefere çıkan ve kahraman için dua eden bir tiptir. Demek ki, Sâkîbülbül'ün temelinde yatan, İslam'a kadar mevcut olan görüş ve düşünceler sanatsal bir şekilde korunmuştur.

"Köroğlu" destanının olaylar zincirinde, temel motiflerinde, özellikle kahramanın "seçilmesi", "alpın yeniden yerelması" ve "hâmîler"le ilgili birçok noktada, şaman dini bakış açısı açıkça görünmesine rağmen, onların İslam düşüncesi ve tasavvurlarına uygun hâle getirilerek, İslam kabuğuyla sarıldığı anlaşılır. Aynı durumu Sâkîbülbül tipi aracılığıyla da görebiliriz.

3. Seyis Sâkîbülbül:

Özbek Köroğlu dairesi destanlarında Sâkîbülbül, Köroğlu'nun atı Gırkök'ün değişmez seyisidir. Sâkîbülbül'ün seyis olması, destan kahramanının babasıyla bağlantılı olarak ortaya çıkmak-

⁹ *Özbek Tilining İzahli Luğati*. Beş Cildlik, 3. Cild, Taşkent: Özbekistan Milliy Ensiklopediyasi, 2007, s. 561.

tadır. Burada güneş – Hızır - at düğümünün çözülmesiyle mesele aydınlığa kavuşur. Destandaki seyis sıradan bir hizmetçi değildir. Öncelikle ilahî özellikleri olan bir atın seyisi olmak ilahî bir görevi üstlenmek demektir. Bununla Sâkîbülbül'ün sâkî/dindar olması bir kez daha vurgulanmaktadır. Şimdi Emir Timur'un hâmîsi Seyyid Ali Ata'nın da bir seyis olduğunu hatırlayacak olursak, burada bizim için karanlıkta kalan bir noktadır var olduğu anlaşılır. Ama bu durumu, bir tesadüf olarak değerlendirirsek, meseleye çok basit bir şekilde yaklaşmış oluruz. Bu nedenle, Sâkîbülbül'ün yol göstericilik, sâkîlik ve seyislik özelliği destanın kökü olan hâmîlik ve ata çizgisinin (Köroğlu'nun babası Ravşan'ın ve dedesi Tolibay'ın da atlardan çok iyi anlayan kişiler olduklarını hatırlayalım) mükemmel bir ifadesi olduğunu söyleyebiliriz.

Halkbilimci Muhammed Ali Koşmakov'un Sâkîbülbül'ü Dede Korkut gibi epik bir şair olarak göstermesi konuyu daha da genişletir.¹⁰ Ama Hadi Zarif¹¹ ve M. Koşmakov'un¹² Sâkîbülbül'ün önemli özelliklerinden biri olan hâmîlik-kırklardan biri olmanın, daha sonraki dönemlere ait olduğunu ileri sürdükleri görüşleri tartışmalıdır. Kırklar (çiltan) kelimesi daha sonraki dönemlerde kullanılmış olabilir. Fakat günümüzde bu terimin ifade ettiği tüm anlamlar Sâkîbülbül tipinde bulunmaktadır. Belki de adlarını andığımız araştırmacılar, destan kahramanlarını dinî özelliklerden arındırarak, Sovyet baskısından kurtarmaya çalışmış olabilirler... Zira araştırmacıların tecrübelerinden, Sovyetler Birliği döneminde böyle tedbirlerin alındığını biliyoruz. Tam tersi, Muhsin Kadırov ve Ahuncan Sabirov gibi araştırmacılar, Sâkîbülbül tipi için daha önemli bir özellik olarak gösterdikleri eğlendiricilik ve şakacılık gibi özelliklerin daha sonraki dönemlere ait olduğunu düşünüyoruz. Sâkîbülbül tipi halkbilimi araştırmalarında vurgulandığı gibi Özbek destancılığının mükemmel bir örneğidir.¹³ Başka bir ifadeyle söyleyecek olursak, sosyal hayatta ve destanlardaki hâmî tipi, gelenek ve tasavvurların temelinde gelişerek ortaya çıkan bir semboldür.

Sâkîbülbül sembolünün temeli "Köroğlu Destanı"nın çok eski dönemlerde aşamalı bir şekilde yer alarak, her döneme izleri taşıdığını bir kez daha kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

Goroğlining Tuğulishi, Aytuvçi Polkan Şair, Taşkent, Badiiy Neşriyat, 1967.

Goroğlining Tuğulishi, Aytuvçi Polkan Şair, (Kolyazma), Özbekistan Fanlar Akademiyasi Alişer Nevaiy Namidagi Til ve Edebiyat İnstituti Folklor Arhivi, № 19.

Özbekiston Fanlar Akademiyasi Alişer Nevaiy Namidagi Til ve Edebiyat İnstituti Folklor Arhivi, № 67, İnv. 930. 1. Defter.

Amir Temur Koragan, **Zafar Yoli**, Taşkent, Yangi Asr Avladi, 1992.

Özbek Tilining İzahli Luğati, Beş Cildlik, 3. Cild, Taşkent, Özbekistan Milliy Ensiklopediyasi, 2007.

¹⁰ M. Koşmakov, **Bahşılar Hazinesi**, Taşkent, Badiiy Neşriyat, 1981, s. 47–48.

¹¹ H. Zarifov, "Özbek Halk Dastanlarining Tarihîy Asasları Boyicha Tekşirişlar", **Polkan Şair**, Taşkent, Fan, 1976, s. 74.

¹² M. Koşmakov, **age.**, s. 47.

¹³ M. Koşmakov, **age.**, s. 53.

Koşmakov, M., **Bahşılar Hazinesi**, Taşkent, Badiiy Neşriyat, 1981.

Zarifov, H., “Özbek Halk Dastanlarining Tarihiy Asaslari Boyicha Tekşirişlar”, **Polkan Şair**, Taşkent, Fan, 1976, s. 74.

Kadirov M. “Sâkîbülbül Timsalinin Telkini”, **Polkan Şair**, Taşkent, Fan, 1976.